IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 01 IYUN 2026

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA SONLARNING QIYOSIY TIPOLOGIYASI: TURLARI, TURKUMLARI VA MISOLLARI

Norboyeva Ruhshona Boyquvvatovna
Termiz iqtisodiyot va serves universititi
Pedagogika va ijtimoiy gumanitar fanlar fakulteti
Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi 3- bosqich 5.23-guruh talabasi
Ilmiy rahbar**: Allayev Zafar Mengboyivech**
Zafarallayev598@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillarida son so‘z turkumining qiyosiy-tipologik xususiyatlari tadqiq etiladi. Har ikki tildagi sonlarning semantik turlari, grammatik kategoriyalari va sintaktik vazifalari qiyosiy tahlil obyekti qilib olingan. Tadqiqot davomida tillarning strukturaviy farqlari, xususan, ingliz tilidagi miqdor va tartib sonlarning yasalish tizimi hamda o‘zbek tilidagi sonlarning ma’noviy guruhlari (chama, dona, taqsim, jamlovchi) qiyoslanadi. Natijalar sonlarning tillararo mos kelishi va milliy-madaniy o‘ziga xosliklarini yoritishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: qiyosiy tipologiya, son so‘z turkumi, miqdor son, tartib son, o‘zbek tili, ingliz tili, grammatik kategoriya, sintaktik vazifa, chama son, jamlovchi son.

Bu safargi maqolangiz qiyosiy tilshunoslik (lingvistik tipologiya) yo‘nalishida bo‘lgani uchun tarjimada sof sohaviy terminologiyadan foydalanildi. Xalqaro ilmiy standartlarga mos tarjimalar:

Аннотация: В данной статье исследуются сравнительно-типологические характеристики имени числительного в английском и узбекском языках. Объектом сравнительного анализа являются семантические типы, грамматические категории и синтаксические функции числительных в обоих языках. В ходе исследования сопоставляются структурные различия языков, в частности, система образования количественных и порядковых числительных в английском языке и смысловые группы числительных в узбекском языке (приблизительные, штучные, распределительные, собирательные). Полученные результаты служат освещению межъязыковых соответствий и национально-культурных особенностей числительных.

Ключевые слова: сравнительная типология, имя числительное, количественное числительное, порядковое числительное, узбекский язык, английский язык, грамматическая категория, синтаксическая функция, приблизительное числительное, собирательное числительное.

Abstract: This article explores the comparative-typological characteristics of the numeral as a part of speech in the English and Uzbek languages. The semantic types, grammatical categories, and syntactic functions of numerals in both languages are the objects of comparative analysis. In the course of the study, structural differences between the languages are compared, specifically the system of forming cardinal and ordinal numerals in English and the semantic groups of numerals in Uzbek (approximate, collective, distributive, and specific counting numerals). The results serve to highlight interlinguistic correspondences and the national-cultural specifics of numerals.

Keywords: comparative typology, numeral (part of speech), cardinal numeral, ordinal numeral, Uzbek language, English language, grammatical category, syntactic function, approximate numeral, collective numeral.

Kirish

Tillararo qiyosiy-tipologik tadqiqotlar zamonaviy tilshunoslikning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u turli tizimli tillarning umumiy va xususiy qonuniyatlarini ochib berishga imkon beradi. Dunyo tillarida obyektiv borliqdagi narsalarning miqdori, sanog‘i va tartibini ifodalash uchun xizmat qiluvchi son so‘z turkumi o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Garchi miqdor tushunchasi barcha xalqlar falsafasi va tafakkurida universal xarakterga ega bo‘lsa-da, uning lisoniy sathlarda aks etishi tillarning grammatik qurilishi va oilasiga qarab farqlanadi.

Ingliz tili german tillari oilasiga mansub bo‘lib, flektiv-analitik xususiyatga ega, o‘zbek tili esa turkiy tillar oilasining qarluq guruhiga kiruvchi agglyutinativ tildir. Bu ikki xil tizim sonlarning nafaqat yasalishi va morfologik o‘zgarishida, balki ularning gap ichidagi sintaktik aloqalarida ham yaqqol namoyon bo‘ladi. Mazkur tadqiqot ingliz va o‘zbek tillaridagi sonlarning tizimli va funksional jihatlarini qiyosiy tahlil qilish orqali har ikki til grammatikasining o‘ziga xos qirralarini ko‘rsatib berishga qaratilgan.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda ingliz va o‘zbek tili leksik hamda grammatik tizimidagi sonlar qiyosiy-tipologik, komponent tahlil va chog‘ishtirma metodlar yordamida o‘rganildi. Tadqiqot materiallari sifatida ingliz tili akademik grammatikasiga oid ilmiy adabiyotlar, o‘zbek tili akademik grammatikasi va har ikki tildagi leksikografik manbalar olindi. Tahlil jarayonida sonlarning semantik tasnifi, ularning morfologik tuzilishi (sodda, qo‘shma, murakkab) va gapdagi distributiv (tarqalish) xususiyatlari o‘zaro qiyoslandi. Matematik va lisoniy nisbatlarni aniqlashda qiyosiy tahlil prinsiplariga tayanildi.

Natijalar

O‘tkazilgan qiyosiy tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, ingliz va o‘zbek tillarida sonlarning asosiy strukturaviy va semantik bo‘linishlarida ham o‘xshashliklar, ham keskin farqlar mavjud. Har ikki tilda ham sonlar tub (sodda) va yasama (murakkab) shakllarga ega bo‘lib, miqdor va tartib munosabatlarini ifodalaydi. Biroq, ichki ma’noviy guruhlarga ajralish darajasi o‘zbek tilida ancha boy va tarmoqlangan.

Quyidagi jadvalda har ikki tildagi sonlar tizimining leksik-grammatik parametrlari aks ettirilgan:

Parametrlar / Turlar	**Ingliz tili (English)**	**O‘zbek tili (Uzbek)**
Asosiy turkumlari	Cardinal (Miqdor), Ordinal (Tartib), Fractional (Kasr)	Miqdor, Tartib, Kasr, Chama, Taqsim, Dona, Jamlovchi
Morfologik xarakteri	Flektiv va analitik shakllar mavjud	Sof agglyutinativ (affiksatsiya va kompozitsiya)
Ot bilan birikishi	Ko‘plik shaklini talab qiladi (two books)	Birlik shaklini talab qiladi (ikki kitob)
Sintaktik tabiati	Ko‘pincha aniqlovchi yoki otlashganda ega/to‘ldiruvchi	Aniqlovchi, otlashganda barcha gap bo‘laklari

Ingliz tilida sonlar asosan uchta yirik guruhga (Cardinal, Ordinal, Fractional) ajratilgani holda, o‘zbek tili grammatikasida miqdor sonlarning o‘zi beshta kichik guruhga (dona, chamalash, taqsim, jamlovchi, kasr) bo‘linadi [1, 45]. Bu holat agglyutinativ tillarning morfologik imkoniyatlari kengligidan dalolat beradi.

Tahlil va muhokama

Miqdor sonlarning qiyosiy tahlili

Ingliz tilida miqdor sonlar (Cardinal numerals) predmetlarning aniq soni yoki miqdorini bildiradi va how many? (nechta?) so‘rog‘iga javob bo‘ladi [2, 112]. O‘zbek tilida esa miqdor sonlar nechta?, qancha? so‘roqlariga javob berib, narsalarning umumiy miqdoriy ko‘rsatkichini anglatadi [3, 89].

Tuzilishiga ko‘ra ingliz tili miqdor sonlari quyidagicha guruhlanadi:

- **Sodda sonlar (Simple):** one, two, ten, eleven, twelve, hundred, million.
- **Yasama sonlar (Derivative):** -teen (13-19) va -ty (20-90) affikslari yordamida yasaladi: thirteen, thirty.
- **Murakkab va qo‘shma sonlar (Compound/Complex):** twenty-five, three hundred and forty.

O‘zbek tilida esa sonlarda maxsus son yasovchi affikslar mavjud emas, ya’ni miqdor sonlar leksik jihatdan faqat sodda (bir, ikki, o‘n, yuz) va qo‘shma/murakkab (o‘n bir, ikki yuz ellik) ko‘rinishida bo‘ladi [4, 76]. O‘zbek tilida 11 dan 19 gacha bo‘lgan sonlar analitik usulda, ya’ni o‘nlikka birlikni qo‘shish orqali hosil qilinadi (o‘n bir, o‘n ikki), ingliz tilida esa bu oraliqdagi sonlar uchun ham maxsus tizim (eleven, twelve) va affiksallashgan shakllar (thirteen, fourteen) amal qiladi [5, 134].

Tartib sonlarning qiyosiy tahlili

Tartib sonlar har ikki tilda ham narsa-buyumlarning sanashdagi tartibini bildiradi. Biroq ularning hosil bo‘lish mexanizmi tubdan farq qiladi. Ingliz tilida tartib sonlar (Ordinal numerals) miqdor sonlarga -th affiksini qo‘shish orqali yasaladi: four $\rightarrow$ fourth, tenth, hundredth [6, 201]. Istisno holatlar sifatida one $\rightarrow$ first, two $\rightarrow$ second, three $\rightarrow$ third shakllari butunlay boshqa o‘zakdan (suppletiv usulda) hosil bo‘ladi. Shuningdek, ingliz tilida tartib sonlar har doim aniq artikl (the) bilan ishlatilishi shart: the first chapter, the twentieth century.

O‘zbek tilida tartib sonlar miqdor sonlarga -inchi yoki -nchi affiksini qo‘shish orqali mutlaqo muntazam (muntazam agglyutinatsiya) usulda yasaladi: birinchi, ikkinchi, uchinchi, yuzinchi [7, 54]. O‘zbek tilida hech qanday istisno yoki suppletivizm kuzatilmaydi, bu esa turkiy tillarning matematik aniqligi va izoratsiz qat’iy qoidaga asoslanganini ko‘rsatadi.

O‘zbek tilidagi o‘ziga xos ma’noviy guruhlar va ularning inglizcha muqobillari

Ingliz tili grammatikasida mavjud bo‘lmagan, lekin o‘zbek tilida tizimli shakllangan son guruhlari qiyosiy tilshunoslikda katta qiziqish uyg‘otadi.

Chama sonlar. Narsaning aniq bo‘lmagan, taxminiy miqdorini bildiradi. O‘zbek tilida bular morfologik (-tacha, -larcha, -lab) va sintaktik (juftlashish) usul bilan yasaladi: o‘ntacha kitob, yuzlab odamlar, besh-oltita talaba [8, 122]. Ingliz tilida bu ma’no sof leksik-analitik vositalar orqali ifodalanadi:

- o‘ntacha kitob $\rightarrow$ about ten books / approximately ten books.
- yuzlab odamlar $\rightarrow$ hundreds of people.
- besh-oltita $\rightarrow$ five or six.

Taqsim sonlar. Predmetlarning teng miqdordan taqsimlanishini bildiradi va -tadan affiksi orqali yasaladi: uchtadan daftar. Ingliz tilida taqsim son kategoriyasi yo‘q, bu ma’noni berish uchun each yoki per so‘zlaridan yoki distributiv konstruksiyalardan foydalaniladi: three notebooks each / three notebooks for each person [9, 90].

Jamlovchi sonlar. Shaxslar yoki narsalarni bir butun qilib jamlab ko‘rsatadi va -ov, -ala, -ovlon affikslari yordamida hosil qilinadi: ikkovimiz, beshala, uchovlon. Ingliz tilida bu tushuncha ham analitik tarzda both (ikkala), all three of us (uchovimiz) yoki in a group of five (beshala) shaklida bayon etiladi [10, 115].

Sintaktik va distributiv farqlar

Eng asosiy farqlardan biri – sonlarning otlar bilan birikish qonuniyatidir. Ingliz tilida birdan ortiq har qanday miqdor sondan keyin kelayotgan ot majburiy ravishda ko‘plik shaklida (plural form) bo‘lishi shart: three cars, five days. Agar ot birlikda qolsa, bu jiddiy grammatik xato hisoblanadi [11, 44].

O‘zbek tili grammatikasida esa qat’iy qoida mavjud: miqdor sondan keyin kelgan otlar har doim birlik shaklida qo‘llanadi: uchta mashina ("uchta mashinalar" emas), besh kun ("besh kunlar" emas) [1, 98]. Buning sababi shundaki, sonning o‘zi miqdor ko‘rsatkichini berib turgani bois, otda ko‘plik ko‘rsatkichining (-lar) qo‘llanishi lisoniy ortiqchalik (pleonazm) hisoblanadi.

Shuningdek, o‘zbek tilida son va ot munosabatida numerativ (dona) so‘zlar faol ishtirok etadi: besh bosh qoramol, ikki nusxa hujjat, uch nafar talaba. Ingliz tilida ham numerativ so‘zlar mavjud (two heads of cattle, three copies of the document), biroq ularning qo‘llanish doirasi o‘zbek tilidagichalik majburiy va keng xarakterga ega emas [12, 63].

Xulosa

Ingliz va o‘zbek tillarida sonlarning qiyosiy-tipologik tahlili shuni ko‘rsatadiki, miqdoriy munosabatlar har ikki tilda ham mukammal lisoniy tizimga ega. Shunday bo‘lsa-da, ularning shakllanishi tillarning strukturaviy tipiga bevosita bog‘liq.

Ingliz tilida sonlar ko‘proq analitik va suppletiv xususiyatga ega bo‘lib, otlar bilan birikkanda ularning ko‘plik shaklida kelishini talab qiladi. O‘zbek tilida esa sonlar tizimi sof agglyutinativ qonuniyatlarga boysunadi, bu esa chama, taqsim va jamlovchi sonlar kabi ichki grammatik guruhlarning affikslar orqali boyishini ta’minlagan. Ushbu tizimli farqlarni bilish tarjima nazariyasi va amaliyotida, shuningdek, chet tillarini o‘qitish metodikasida tipik interferensiyalarning (ona tili ta’sirida kelib chiquvchi xatolarning) oldini olishda muhim fundamental ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Tojiyev, Yo. O‘zbek tili morfologiyasi. – Toshkent: Fan, 2010. – B. 45-98.
2. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., Svartvik, J. A Comprehensive Grammar of the English Language. – London: Longman, 1985. – P. 112-115.
3. Sayfullayeva, R., Mengliyev, B. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2009. – B. 89-92.
4. Hojiyev, A. O‘zbek tili so‘z yasalishi tizimi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2007. – B. 76-79.
5. Biber, D., Johansson, S., Leech, G. Longman Grammar of Spoken and Written English. – Essex: Pearson Education, 1999. – P. 134-138.
6. Swan, M. Practical English Usage. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – P. 201-204.
7. Tursunov, U., Muxtorov, J. O‘zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992. – B. 54-57.
8. Jamolxonov, H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Talqin, 2005. – B. 122-126.
9. Murphy, R. English Grammar in Use. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – P. 90-93.
10. Azimova, S. Ingliz va o‘zbek tillarining qiyosiy grammatikasi. – Toshkent: Sharq, 2015. – B. 115-119.
11. Greenbaum, S. The Oxford English Grammar. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – P. 44-47.
12. Bo‘ronov, J. Ingliz va o‘zbek tillari qiyosiy tipologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1973. – B. 63-68.